

Pituch, Radosław Tomasz

Prawne aspekty kasaty zakonu jezuitów

Studia Redemptorystowskie nr 8, 9-18

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PRAWNE ASPEKTY KASATY ZAKONU JEZUITÓW

Towarzystwo Jezusowe, popularnie zwane jezuitami, jest jednym z bardziej zasłużonych, ale także wzbudzających niemałe kontrowersje zakonów w dziejach Kościoła katolickiego. Powstało w XVI wieku, by przeciwdziałać reformacji oraz by szerzyć naukę Chrystusa poprzez działalność misyjną na całym świecie.

Niespełna 240 lat po założeniu zakonu przez Ignacego Loyolę i zatwierdzeniu go przez papieża Pawła III, następnie potwierdzeniu jego reguł i nadawaniu mu przez kolejnych papieży różnych przywilejów, papież Klemens XIV w breve *Dominus ac Redemptor* z 1773 roku¹ zdecydował się znieść Towarzystwo Jezusowe, „które zostało ustanowione przede wszystkim po to, żeby się w szczególnie sposób przyczyniać do postępu dusz w życiu i nauce chrześcijańskiej i do szerzenia wiary przez publiczne głoszenie i posługę słowa Bożego”². Zakon, który od chwili swego powstania, przez wieki pełne burzliwych wydarzeń, walki z prądami reformacyjnymi i herezjami, przeciwstawiana się nieustannym atakom na Kościół i papieństwo, wypełniał podjęte w *Konstytucjach*³ zobowiązania i trwał nieustępliwie w posłuszeństwie papieżowi.

Proces osłabienia pozycji papieństwa na forum międzynarodowym osiągnął szczyt w XVIII wieku. Obowiązująca do tej pory relacja państwa i Kościoła, polegająca na ścisłym powiązaniu władzy świeckiej i duchowej, zaczęła ustępować. Celem oświeconego absolutyzmu był rozdział tych dwóch sfer, a następnie całkowite podporządkowanie Kościołów narodowych władzom świeckim. Bezpośrednia podległość papieżowi, cechująca regułę Towarzystwa Jezusowego, była główną przyczyną narastającej pośród europejskich władców wrogości wobec zakonu, postrzeganego jako narzędzie, którym papież posługiwał się do kreowania nastrojów społecz-

¹ Klemens XIV, Breve *Dominus ac Redemptor*, 21 lipca 1773, w: *Papieństwo wobec sprawy polskiej w latach 1772–1864*, Wrocław 1960 (dalej: DaR), s. 477–493.

² Paweł III, *Bulla Regimini militantis Ecclesiae*, 27 września 1540, w: *Institutum Societatis Iesu. Bullarium et compedium privilegiorum*, t. 1, Florentiae 1892, nr 1.

³ *Konstytucje Towarzystwa Jezusowego*, red. B. Steczek, J. Kołacz, Warszawa–Kraków 2006.

nych i wywierania wpływu w kręgach władz państwowych. Kryzys aurytety papieża, spowodowany m.in. zaangażowaniem papieżstwa w liczne spory polityczne, doprowadził do osłabienia jego pozycji w Europie. W takim właśnie kontekście społeczno-politycznym, a także religijnym, doszło do kasaty zakonu jezuitów.

1. Rys historyczny

Założycielem zakonu jezuitów był szlachcic hiszpański Ignacy Loyola⁴. W latach 1528–1535 studiował w Paryżu, gdzie zdobywał wiedzę teologiczną i filozoficzną. Podczas pobytu w Paryżu zgromadził wokół siebie ludzi, którzy podobnie jak on pragnęli naśladować Chrystusa i żyć w zgodzie z Ewangelią. 15 sierpnia 1534 roku Ignacy wraz z towarzyszami ślubował w kaplicy Męczenników w Montmartrze żyć w ubóstwie i czystości oraz odbyć pielgrzymkę do Jerozolimy. Od roku 1537 z najbliższymi przyjaciółmi przebywał w Rzymie, gdzie oddał się do dyspozycji papieża Pawła III. Przydzielano im rozmaite obowiązki duszpasterskie, głoszenie kazań, słuchanie spowiedzi, nauczanie katechizmu, w późniejszym okresie zajęli się także pomocą najuboższym i bezdomnym. W roku 1539 podjęli decyzję o stworzeniu zakonu, który miał przyjąć nazwę Towarzystwa Jezusowego (*Compañia de Jesús*)⁵.

Towarzystwo Jezusowe erygował papież Paweł III 27 września 1540 roku bullą *Regimini militantis Ecclesiae*⁶. Zawarte w niej zostały fundamentalne dla zakonu ustalenia, prawa i obowiązki, a mianowicie nazwa zakonu, apostołat otwarty na wszystkie potrzeby Kościoła, charakter ślubów nastawionych na szczególne posłuszeństwo papieżowi⁷. Ponadto papież upoważnił zakon do wyboru przełożonego generalnego i przygotowania konstytucji zakonnych⁸. Należy tu zaznaczyć, że w owym czasie niechętnie powoływano do życia nowe zakony, pozostając w zgodzie z zaleceniami Soboru Laterańskiego IV zakazującymi tworzenia nowych instytutów⁹. Z tego właśnie względu Ignacy Loyola przez ponad rok musiał toczyć spory z kardynałem

⁴ Ignacy Loyola (Iñigo López de Oñaz y Loyola) – urodzony w 1491 roku hiszpański szlachcic, autor *Cwiczeń duchowych*, założyciel zakonu jezuitów, w 1622 roku kanonizowany; zob. *Encyklopedia powszechna*, t. 2, red. W. Rawski, Warszawa 1984, s. 773.

⁵ Por. K. Rahner, P. Imhof, *Ignacy Loyola*, Kraków 1989, s. 62–63, 66.

⁶ Paweł III, Bulla *Regimini militantis Ecclesiae*, dz. cyt., s. 3–7.

⁷ Por. I. Loyola, *Konstytucje Towarzystwa Jezusowego*, cz. 6: *Posłuszeństwo papieżowi*, w: *Wybór tekstów konstytucji Towarzystwa Jezusowego*, Kraków 1988, s. 81.

⁸ Por. K. Rahner, P. Imhof, *Ignacy Loyola...*, dz. cyt., s. 68.

⁹ Sobór Laterański IV, Konstytucja 13: *O zakazie tworzenia nowych zakonów*, w: *Dokumenty soborów powszechnych*, t. II, red. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2002, s. 251.

Bartolomeo Guidicionim, który, jak piszą Karl Rahner i Paul Imhof, z zasady przeciwny był nowym inicjatywom zakonnym¹⁰.

Zanim doszło do tak niecodziennego i brzemiennego w skutkach wydarzenia, jakim była kasata istniejącego niemalże od dwóch i pół wieku Towarzystwa Jezusowego przez Klemensa XIV, wielu jego poprzedników niejednokrotnie dawało wyraz swemu zadowoleniu i aprobachie dla działalności zakonu. W samym kasacyjnym breve przywołano osoby czternastu papieży, którzy potwierdzając dawne przywileje, hojnie i łaskawie obdarzali Towarzystwo nowymi, doceniając w ten sposób wkład zakonu w rozwój duchowości i krzewienie szczytnych ideałów chrześcijaństwa. Liczba bulli i breve wydanych jeszcze przed kasatą, potwierdzających dawne lub nadających nowe przywileje, wynosi według Stanisława Załęskiego 57¹¹, co ewidentnie wskazuje na szczególną uwagę, jaką obdarzali jezuitów poprzednicy Klemensa XIV.

Paweł III zatwierdził istnienie Towarzystwa Jezusowego bullą *Regimini militantis Ecclesiae*¹². Jego następca papież Juliusz III bullą *Sacrae religionis*¹³ potwierdził nadany przez niego jezuitom status i przywileje. Za pontyfikatu Grzegorza XIII ukazały się 23 dokumenty dotyczące Towarzystwa Jezusowego. Bullą *Ex sedis apostolicae*¹⁴ papież potwierdził na nowo regułę zakonu. W bulli *Salvatoris Domini nostri* umożliwił jezuitom szerzenie apostołstwa w całej Europie, pozwolił im zakładać domy i kolegia¹⁵. Kolejny z papieży, Grzegorz XIV, w bulli *Ecclesiae catholicae* wyraził swoje wielkie zadowolenie i pochwałę dla dzieł zakonu¹⁶.

Istotnym momentem w historii jezuitów był akt kanonizacji założyciela Towarzystwa Ignacego Loyoli, czego bullą *Rationi congruit*¹⁷ z 6 sierpnia 1623 roku dokonał papież Urban VIII. Papież ten podobnie postąpił wobec Franciszka Ksawerego, wydając tego samego dnia drugą bullę kanonizacyjną *Rationi congruit*¹⁸.

Benedykt XIV wydał aż 14 dokumentów traktujących o zakonie jezuitów, w tym złotą bullę *Gloriosae Domine* z 27 września 1748

¹⁰ Por. K. Rahner, P. Imhof, *Ignacy Loyola...*, dz. cyt., s. 68.

¹¹ Por. S. Załęski, *Historia zniesienia zakonu jezuitów i jego zachowanie na Białej Rusi*, t. 1, Lwów 1874, s. 5.

¹² Paweł III, Bulla *Regimini militantis Ecclesiae*, dz. cyt.

¹³ Juliusz III, Bulla *Sacrae religionis*, 31 października 1552, w: *Institutum Societatis Iesu. Bullarium et compedium privilegiorum*, t. 1, dz. cyt., s. 28–31.

¹⁴ Grzegorz XIII, Bulla *Ex sedis apostolicae*, 28 lutego 1573, w: tamże, s. 54.

¹⁵ Por. Grzegorz XIII, Bulla *Salvatoris Domini nostri*, 30 października 1576, w: tamże, s. 63–67.

¹⁶ Grzegorz XIV, Bulla *Ecclesiae catholicae*, 27 czerwca 1591, w: tamże, s. 118–125.

¹⁷ Urban VIII, Bulla kanonizująca Ignacego Loyolę *Rationi congruit*, 6 sierpnia 1623, w: tamże, s. 145–155.

¹⁸ Tenże, Bulla kanonizująca Franciszka Ksawerego *Rationi congruit*, 6 sierpnia 1623, w: tamże, s. 155–168.

roku¹⁹, w której potwierdza i uzupełnia dotychczasowe przywileje i łaski, jakimi obdarzone było Towarzystwo, powołując się na postanowienia papieży Grzegorza XIII, Grzegorza XIV, a także Sykstusa V. Klemens XIII, za którego pontyfikatu europejscy monarchowie wywodzący się z rodu Burbonów wygnali jezuitów z granic swych państw²⁰, wydał w obronie zakonu 27 dokumentów; najważniejszy z nich, wyliczający zasługi Towarzystwa Jezusowego dla Kościoła i potwierdzający instytut, to pochwalna bulla *Apostolicum pascendi munus*²¹. Także papież Klemens XIV na początku swojego pontyfikatu wydał dokument *Coelestium munerum*, w którym popiera misyjną działalność zakonu jezuitów²².

Wiek XVIII przyniósł znaczące zmiany w sposobie postrzegania rzeczywistości bosko-ludzkiej oraz relacji łączących państwo i Kościół. Jak pisał Władysław Tatarkiewicz, „Filozofia Oświecenia (...) zakładała, że rozum jest miarą prawdy”²³. Postępująca laicyzacja władzy prowadziła stopniowo do coraz większego osłabienia wpływu Kościoła katolickiego na sprawy państwowe. Filozofia oświecenia, dla której głównym przeciwnikiem był Kościół katolicki, zdobywała coraz więcej zwolenników pośród wielu „arcykatolickich” władców europejskich. Z czasem we Francji, Portugalii, Hiszpanii czy Królestwie Neapolu jezuitów zaczęły dotyczyć coraz liczniejsze prześladowania. Emanuel Roztworowski przytacza fakty świadczące o tym, że w Portugalii, a następnie we Francji próbowano przypisać im próbę uknuć spisku na życie króla²⁴. We Francji potępiano instytut i naukę moralną zakonu, zamknięto paryski nowicjat i kongregacje, którym przewodzili jezuita²⁵. Zakon dotknęły także prześladowania w rodzimej Hiszpanii, gdzie posądzono jego członków o podżeganie do antykrólewskich wystąpień²⁶.

Kiedy w 1769 roku zmarł papież Klemens XIII, wysłannicy dyplomatyczni państw rządzonych przez Burbonów poczynili wiele starań, by jego następcą został człowiek skłonny doprowadzić do kanonicznie zatwierdzonej kasaty zakonu jezuitów. Wybrany nowym papieżem Lorenzo Gan-

¹⁹ Benedykt XIV, Bulla aurea *Gloriosae Domine*, 27 września 1748, w: tamże, s. 283–292.

²⁰ Por. J. Lacouture, *Jezuici*, t. 1: *Zdobywcy*, tłum. H. Lubicz-Trawkowska, Warszawa 1998, s. 479–481.

²¹ Klemens XIII, Bulla *Apostolicum pascendi munus*, 7 stycznia 1765, w: *Institutum Societatis Iesu. Bullarium et compedium privilegiorum*, t. 1, dz. cyt., s. 309–312.

²² Klemens XIV, Bulla *Coelestium munerum*, 12 lipca 1769, w: tamże, s. 312–313.

²³ W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, t. 2, Warszawa 2007, s. 146.

²⁴ Por. E. Rostworowski, *Historia powszechna. Wiek XVIII*, Warszawa 1980, s. 712.

²⁵ Por. S. Załęski, *Historia...*, dz. cyt., s. 116.

²⁶ Tamże, s. 166, 168.

ganelli, jak pisał Leopold Ranke w swoich *Dziejach papieżstwa w XVI–XIX wieku*, „obiecał podczas konklawe, iż zakon ulegnie kasacie”²⁷.

2. Kasacyjne breve *Dominus ac Redemptor* Klemensa XIV

21 lipca 1773 roku papież Klemens XIV wydał breve *Domius ac Redemptor*, dokonując kasacji Towarzystwa Jezusowego. Dokument składa się z czterdziestu jeden akapitów, z czego w pierwszych piętnastu przytoczone jest niezawisłe prawo Stolicy Apostolskiej tak do zakładania, jak i znoszenia zakonów. Klemens XIV powołuje się na decyzje podjęte na Soborze Laterańskim IV, aby nikt więcej nie tworzył nowej reguły zakonnej i aby każdy pragnący prowadzić życie zakonne wstąpił do zakonu już istniejącego i zatwierdzonego²⁸. Następnie przytoczone są postanowienia Soboru Lyonńskiego II, na którym papież Grzegorz X także podjął ten temat, dodając jednak jeszcze surowsze niż Innocenty III obostrzenia dotyczące tworzenia i wstępowania do zakonów²⁹. Część wstępna omawianego breve zawiera ponadto dzieje niektórych zakonów, które zatwierdzane w ciągu wieków przez kolejnych papieży, nie przynosząc oczekiwanych pożytków i korzyści, znoszone były i rozwiązywane przez Stolicę Apostolską lub zamieniane w zwykłe zgromadzenia. Breve w dalszej treści przywołuje osobę papieża Pawła III, który zatwierdził zakon jezuitów, na początku ograniczając liczbę członków – nie mogła przekroczyć 60 zakonników. Jednakże w trzy lata po zatwierdzeniu zakonu zezwolono już na przyjmowanie członków bez ograniczeń liczbowych, wystarczyło, by przełożeni zakonu uznali to „za korzystne i potrzebne”³⁰. W tym miejscu papież wspomina o przywilejach, jakimi obdarzył Towarzystwo Paweł III. Jednym z najważniejszych było prawo egzempcji, czyli wyjęcie go spod władzy biskupiej, a podporządkowanie bezpośrednio wyższemu hierarchicznie przełożonemu. Wyliczone zostały także inne przywileje, jakimi jezuitów obdarzali hojnie i licznie papieże XVI i XVII wieku, m.in. Juliusz III, który w liście apostolskim *Exposcit debitum* z 21 lipca 1550 roku, będącym odpowiedzią na prośby o ponowne potwierdzenie reguł zakonu, pisał: „Proszono Nas kornie, abyśmy raczyli potwierdzić Formułę, która zawiera Instytut wyżej

²⁷ L. Ranke, *Dzieje papieżstwa w XVI–XIX wieku*, tłum. J. Zarański, Z. Żabicki, Warszawa 1974, s. 453.

²⁸ Por. Sobór Laterański IV, Konstytucja 13: *O zakazie tworzenia nowych zakonów*, dz. cyt., s. 251.

²⁹ Sobór Lyonński II, Konstytucja II/23: *Domy zakonne powinny podlegać biskupowi*, w: *Dokumenty soborów powszechnych*, t. 2, dz. cyt., s. 445.

³⁰ DaR, nr 16.

wymienionego Towarzystwa na podstawie doświadczenia i praktyki dokładniej i wyraźniej niż przedtem przedstawiony³¹.

Omawiany dokument wymienia jedenastu kolejnych papieży, czyli Pawła IV, Piusa IV, Piusa V, Grzegorza XIII, Sykstusa V, Grzegorza XIV, Klemensa VIII, Pawła V, Leona XI, Grzegorza XV, Urbana VIII, którzy także potwierdzali regułę zakonu i nadawali mu przywileje³². Po tych przytoczonych licznie przykładach łask dochodzimy w analizowanym breve do punktu zwrotnego, gdzie czytamy: „Na podstawie samego jednak brzmienia i treści papieskich zarządzeń wyraźnie można wnioskować, że w tymże Towarzystwie niemal od początku kiełkowały zawiązki rozmaitych niezgód i zawiści, nie tylko między jego członkami, lecz także wobec innych zakonów, kleru świeckiego, akademii, uniwersytetów, publicznych szkół, a nawet wobec władców, w których państwach Towarzystwo znalazło przyjęcie³³. Słuszne wydaje się w tym momencie przywołanie słów Stanisława Załęskiego, który wysnuwa wniosek, że głównym zarzutem wobec zakonu zawartym w tekście breve jest niezgoda, towarzysząca mu od samego początku. Pisze on: „Pytamy więc, w jakimże to rozwijającym się i z dniem każdym potężniejącym zgromadzeniu obeszło się bez nieporozumień wynikłych z różnicy zdań i zapatrywań? Jeżeli by to było dostatecznym *motivum* do kasaty, toby dzisiaj jeszcze poznosić należało wszystkie zakony, mianowicie te, które są kwitujące³⁴. Stanowisko takie może świadczyć o tym, iż argumenty kasacyjne podawane przez Klemensa XIV nie są wystarczające do tak poważnych w skutkach decyzji.

W dalszej kolejności przytoczone są inne przewinienia zakonu dotyczące „przywłaszczania sobie władzy absolutnej przez generała tegoż Towarzystwa i na tle innych spraw dotyczących zarządu Towarzystwa, wreszcie z powodu rozmaitych poglądów naukowych, szkół, przywilejów i uprawnień, które miejscowi biskupi i inni dostojnicy kościelni i świeccy uważali za szkodliwe dla swej jurysdykcji i praw³⁵.

Władcą świeckim, który domagał się ustanowienia kontroli papieskiej i przeprowadzenia wizytacji zakonu, był król hiszpański Filip II, orędownik i przywódca kontrreformacji w Europie. Starał się on przeforsować plan

³¹ Juliusz III, List apostolski *Exposcit debitum*, 21 lipca 1550, w: *Konstytucje Towarzystwa Jezusowego*, dz. cyt., s. 29–39.

³² Por. DaR, nr 17.

³³ Tamże.

³⁴ S. Załęski, *Historia...*, dz. cyt., s. 25.

³⁵ DaR, nr 17.

reformy Towarzystwa Jezusowego, którego głównym celem było w zasadzie podporządkowanie jezuitów władzy królewskiej³⁶.

Klemens XIV zajął również stanowisko względem misyjnej działalności zakonu, jednakże jest ono sformułowane dość ogólnie i nie daje jasnej odpowiedzi na pytanie dotyczące losu jezuickich redukcji misyjnych. „Co się zaś tyczy świętych misji, które również obowiązuje to wszystko, co zarządziliśmy w sprawie kasaty Towarzystwa, zastrzegamy sobie ustanowienie tych środków, którymi łatwiej i pewniej można by osiągnąć nawracanie wiernych i uśmierzenie niezgody”³⁷. Z tekstu tego wynika jasno, że misje zakonne zostają objęte kasatą, jednak papież nie podejmuje tematu ich dalszej działalności, co może być zastanawiające, gdyż dzieła misyjne były spuścizną budowanej przez dziesięciolecia nowej chrześcijańskiej społeczności, rozwijały się prężnie i dynamicznie³⁸.

Wydając breve, papież liczył się z ewentualnymi apelacjami i odwołaniami od niego, a także z poddaniem dokumentu pod dyskusję czy krytykę w jakiegokolwiek formie. Przewidując to, napisał: „Skoro niniejsze Nasze pismo zostanie ogłoszone i podane do wiadomości, zabraniamy komukolwiek wstrzymywać jego wykonanie, nawet pod pozorem jakiejś próby, odwołania, skargi, wyjaśnienia lub zasięgnięcia rady w wątpliwościach, jakie przypadkiem mogłyby się nasunąć (...) aby zniesienie i kasata całego wspomnianego Towarzystwa i wszystkich jego obowiązków natychmiast i bezzwłocznie doszła do skutku w trybie i w sposób wyżej przez Nas wskazany”³⁹.

W podobnym tonie brzmi dalsza część: „Niniejszego breve nie wolno ganić, atakować, uważać za nieważne, kwestionować, sprzeciwiać się, występować przeciw niemu na drodze sądowej; nie wolno domagać się przywrócenia dawnego stanu rzeczy, zeznań, drogi sądowej i jakiegokolwiek innego aktu łaski i sprawiedliwości. Nikt nie może skorzystać w sądzie lub poza sądem z innych przyjętych środków, nawet gdyby zwierzchnicy i członkowie Towarzystwa lub inni ludzie, którzy są lub mniemają, że są w tym zainteresowani, nie godzili się z tym breve i nie byli w tej sprawie wzywani i wysłuchani, gdyby zarzucali mu, że jest zdradliwe, podstępne, nieważne, nieprawomocne, a Nasze zamiary są błędne, choćby zarzucali mu inne nieprzewidziane a poważne braki lub choćby w breve tym lub

³⁶ Por. tamże, nr 18–19.

³⁷ Tamże, nr 32.

³⁸ Por. I. Loyola, *Konstytucje...*, dz. cyt., s. 89.

³⁹ DaR, nr 34.

w jakimś jego punkcie nie zachowano uroczystej formy i innych przepisów, które należało zachować⁴⁰.

Jean Lacouture komentuje ten fragment: „Przy absolutnym braku konsultacji kanonicznej w łonie Kościoła ten papież dołączył zakaz nie tylko wszelkiej krytyki, ale także wszelkich komentarzy, jakichkolwiek pytań związanych z przyczynami i uzasadnieniem jego aktu⁴¹. Wydaje się zatem, że papieski zakaz wszelkich form dyskusji na temat powyższej decyzji o kasacie miał na celu uspokojenie sytuacji panującej wokół Towarzystwa Jezusowego i zakończenie raz na zawsze toczących się sporów. Należy jednak zauważyć, że wspomniane uprzednio naciski wywierane na papieża i jego ustępliwość wobec monarszych ministrów nie są niczym chwalebny. W związku z tym powyższe zakazy miały prawdopodobnie zapobiec wszelkim komentarzom pod adresem bardzo nadwątlonego autorytetu papieskiego. Dokument zamyka decyzja papieża dotycząca uwierzytelnionych odpisów *breve*, które podpisane przez publicznych notariuszy i podbite pieczęcią osób piastujących stanowiska kościelne zachowują taką samą wagę jak ów dokument⁴².

Zgodnie z wolą Klemensa XIV, po ogłoszeniu *breve* nie pojawiły się do niego oficjalne komentarze. W późniejszym jednak czasie historycy zaczęli ustosunkowywać się do treści w nim zawartych. Jeden z bardziej interesujących komentarzy pozostawił Stanisław Załęski, który czyni ciekawe spostrzeżenie: „Rzecz uderzająca, że w tym najważniejszym ustępie kasacyjnego *breve*, w którym cała moc i siła wyroku, owe tradycyjne i w podobnych razach, owszem we wszystkich papieskich bullach czy *brevach* używane »*motu proprio*« z własnego popędu jest opuszczone⁴³. Nadanie dokumentowi charakteru *breve*, nie zaś bardziej uroczystej bulli, a także opuszczenie zwrotu „*motu proprio*” zdaje się wyraźnie potwierdzać, że papież robił, co w jego mocy, by zachować autorytet. W komentarzach znajdujemy także opinię, że „papież ten Jezuitów nie potępił, nie zarzucił ani ich nauce, ani czynom istotnej zbrodni lub zdrożności; zniósł ich, bo w swem rozumieniu sądził, że tym sposobem wiele cierpień i upokorzeń oszczędzić Kościołowi potrafi. (...) Dlatego zreasumowano wszystkie kiedykolwiek przeciw zakonowi podnoszone krzyki i zarzuty, nie orzekając bynajmniej o ich słuszności i prawdzie, powołano się na spokój i do-

⁴⁰ Tamże, nr 38.

⁴¹ J. Lacouture, *Jezuici...*, dz. cyt., s. 488.

⁴² Por. DaR, nr 41.

⁴³ S. Załęski, *Historia...*, dz. cyt., s. 41–42.

bro Kościoła, a niepożyteczność zakonu w tych okolicznościach”⁴⁴. Choć w literaturze spotyka się często określenie, że papież został za pomocą politycznych nacisków przymuszony do podjęcia tej radykalnej decyzji, jaką była kasata zakonu, jednakże nie można zaprzeczyć, że w dokumencie zawarł postanowienia świadczące o trosce, jaką objął członków Towarzystwa Jezusowego.

Stanisław Załęski czyni też interesującą uwagę dotyczącą ogłoszenia kasacyjnego breve w poszczególnych kolegiach. Otóż pisze on, że pomimo ogłoszenia breve w Rzymie i pomimo dotarcia informacji o tym do zakonników rozsianych po świecie lokalne kolegia jezuitów musiały pozostawać w swoich klasztorach do momentu przybycia papieskiego delegata, który miał oficjalnie odczytać breve. Rzecz taka miała miejsce nawet w prowincjach włoskich, w niektórych prowincjach Szwajcarii czy Niemiec, gdzie breve zostało oficjalnie ogłoszone dopiero w kilka miesięcy od wydania.

Zakończenie

Dokonana w niniejszym artykule analiza dokumentów dotyczących Towarzystwa Jezusowego pozwoliła ukazać sytuację tego zakonu w ciągu wieków. Jezuita odgrywali wielką rolę w licznych dziełach podejmowanych w imieniu Kościoła katolickiego na całym świecie, zwalczali reformację w Europie, uczestniczyli w wielkich misjach chrystianizacyjnych w Azji i obu Amerykach. Z drugiej jednak strony, Towarzystwo Jezusowe obecne było w szeroko rozumianych kręgach dworskich, angażując się w politykę, zatem w jakimś stopniu samo przyczyniło się do wzniecenia niechęci wobec siebie. Szczególnie uwidoczniło się to właśnie w kręgach dworskich, z których pochodzili opisywani wyżej ministrowie, demagodzy antyjezuickich kampanii i mitów.

Jak pokazała historia, wszczynane pod błahymi pretekstami w Portugalii, Francji czy Hiszpanii antyjezuickie rozruchy były częścią zaplanowanych działań wymierzonych przeciwko Towarzystwu. Miały one na celu przede wszystkim osłabienie wpływów ówczesnego papieża i stopnia jego ingerencji w sprawy państw.

Można stwierdzić, że zlikwidowanie Towarzystwa Jezusowego było konsekwencją słabnącej pozycji i dotychczasowej roli papieża. Zakon identyfikowany był z jego osobą, będąc mu bezpośrednio podległym. Stąd też jezuita w obliczu narastających konfliktów i sporów kompetencyjnych

⁴⁴ Tamże, s. 50–51.

władców świeckich z Rzymem narażeni byli na krytykę i ataki. Kasacyjne breve Klemensa XIV było odpowiedzią na żądania monarchów. Za pomocą nacisków politycznych dwory burbońskie, połączone paktem rodzinnym, wymogły na papieżu podjęcie decyzji o kasacie. Analiza tego dokumentu pozwoliła jednak stwierdzić brak istotnych przewinień zakonu kwalifikujących go do objęcia aktem kasacyjnym. Zarazem dzięki przeanalizowaniu ówczesnych stosunków politycznych łączących kraje burbońskie z papieżem zarysował się wyraźnie kryzys papieskiego autorytetu oraz jego nieustannie słabnący wpływ na sprawy doczesne. Papież, kasując Towarzystwo Jezusowe, w pewnym sensie zwrócił się przeciwko własnemu autorytetowi. Zakon, związany z nim ślubem posłuszeństwa, był wykonawcą jego woli i obrońcą interesów Kościoła. Jego kasata zatem oznaczała zanegowanie wpływu papieża na kreowanie doczesnej rzeczywistości i tym samym rezygnację z jego prymatu nad władzą świecką.

Summary

The Jesuit Order, being one of the more formidable and significant orders in the history of Catholic church, having vast foreign missions, noble colleges and churches and being in favor of most of the European monarchs through nearly two and half centuries was suppressed by the Pope Clement XIVth in 1773. This was the result of actions undertaken by the Bourbon courts in France, Spain, Portugal and Realm of Neapol against the influence of Pope himself and the whole Jesuit Order in state interior matters. The legal document responsible for the suppression was the *Dominus ac Redemptor* breve which abolished the Order. The breve recites the offences of the Order categorically but doesn't specify the main reasonable reason for the suppression. The most noticeable cause seemed to be the sake of the peace. The Pope forced by the representatives of the Bourbon courts had no other solution to prevent the threat of a great schism that was proclaimed by the Bourbon held states.

Radosław Tomasz Pituch, ur. 1985 w Warszawie, w latach 2004–2009 odbył studia z prawa kanonicznego i cywilnego na Wydziale Prawa Kanonicznego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. W roku akademickim 2009/10 otworzył na tymże Wydziale przewodnik doktorski z prawa kanonicznego na temat relacji dyplomatycznych Stolicy Apostolskiej z Rzeczpospolitą i krajami ościennymi w dobie rozbiorów.